

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

Jild 3, Son 10

2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 10 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

БОШ МУҲАРРИР:

Исанова Феруза Тулқиновна

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

07.00.00-ТАРИХ ФАНЛАРИ:

Юлдашев Анвар Эргашевич – тарих фанлари доктори, сиёсий фанлар номзоди, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Мавланов Уктам Махмасабирович – тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Хазраткулов Абдор – тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети.

08.00.00-ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ:

Карлибаева Рая Хожабаевна – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Худойқулов Садирдин Каримович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Азизов Шерзод Ўктамович – иқтисодиёт фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Божхона институти;

Арабов Нурали Уралович – иқтисодиёт фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Холов Актам Хатамович – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Шадиева Дилдора Хамидовна – иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент в.б, Тошкент молия институти;

Шакаров Қулмат Аширович – иқтисодиёт фанлари номзоди, доцент, Тошкент ахборот технологиялари университети

09.00.00-ФАЛСАФА ФАНЛАРИ:

Ҳакимов Назар Ҳакимович – фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Яхшиликков Жўрабой – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат университети;

Ғайбуллаев Отабек Мухаммадиевич – фалсафа фанлари доктори, профессор, Самарқанд давлат чет тиллар институти;

Ҳошимхонов Мўмин – фалсафа фанлари доктори, доцент, Жиззах педагогика институти;

Носирходжаева Гулнора Абдукаҳхаровна – фалсафа фанлари номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Турдиев Бехруз Собирович – фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент, Бухоро давлат университети.

10.00.00-ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Ахмедов Ойбек Сапорбаевич – филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети;

Кўчимов Шухрат Норқизилович – филология фанлари доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Салахутдинова Мушарраф Исамутдиновна – филология фанлари номзоди, доцент, Самарқанд давлат университети;

Кучкаров Раҳман Урманович – филология фанлари номзоди, доцент в/б, Тошкент давлат юридик университети;

Юнусов Мансур Абдуллаевич – филология фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Саидов Улугбек Арипович – филология фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси.

12.00.00-ЮРИДИК ФАНЛАРИ:

Ахмедшаева Мавлюда Ахатовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Мухитдинова Фирюза Абдурашидовна – юридик фанлар доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Эсанова Замира Нормуратовна – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган юрист, Тошкент давлат юридик университети;

Ҳамроқулов Баҳодир Мамашарифович – юридик фанлар доктори, профессор в.б., Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети;

Зулфиқоров Шерзод Хуррамович – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети;

Хайитов Хушвақт Сапарбаевич – юридик фанлар доктори, профессор, Ўзбекистон Республикаси

Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Асадов Шавкат Ғайбуллаевич – юридик фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси;

Утемуратов Махмут Ажимуратович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Сайдуллаев Шахзод Алиханович – юридик фанлар номзоди, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Юсупов Сардорбек Баходирович – юридик фанлар доктори, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Амиров Зафар Актамович – юридик фанлар бўйича фалсафа оқтори (PhD), Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби;

Жўраев Шерзод Юлдашевич – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети;

Бабаджанов Атабек Давронбекович – юридик фанлар номзоди, доцент, Тошкент давлат юридик университети.

13.00.00-ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ:

Хашимова Дильдархон Уринбоевна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат юридик университети;

Ибрагимова Гулнора Хавазматовна – педагогика фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат иқтисодиёт университети;

Закирова Феруза Махмудовна – педагогика фанлари доктори, Тошкент ахборот технологиялари университети ҳузуридаги педагогик кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тармоқ маркази;

Тайланова Шохида Зайниевна – педагогика фанлари доктори, доцент.

19.00.00-ПСИХОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Каримова Васида Маманосировна – психология фанлари доктори, профессор, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Ҳайитов Ойбек Эшбоевич – Жисмоний тарбия ва спорт бўйича мутахассисларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш институти, психология фанлари доктори, профессор

Умарова Навбаҳор Шокировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Амалий психологияси кафедраси мудири;

Атабаева Наргис Батировна – психология фанлари доктори, доцент, Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети;

Қодиров Обид Сафарович – психология фанлари доктори (PhD), Самарканд вилоят ИИБ Тиббиёт бўлими психологик хизмат бошлиғи.

22.00.00-СОЦИОЛОГИЯ ФАНЛАРИ:

Латипова Нодида Мухтаржановна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири;

Сеитов Азамат Пўлатович – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон миллий университети;

Содиқова Шоҳида Мархабоевна – социология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон халқаро ислом академияси

23.00.00-СИЁСИЙ ФАНЛАР

Назаров Насриддин Атакулович – сиёсий фанлар доктори, фалсафа фанлари доктори, профессор, Тошкент архитектура қурилиш институти;

Бўтаев Усмонжон Хайруллаевич – сиёсий фанлар доктори, доцент, Ўзбекистон миллий университети кафедра мудири.

ОАК Рўйхати

Мазкур журнал Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси Раёсатининг 2022 йил 30 ноябрдаги 327/5-сон қарори билан тарих, иқтисодиёт, фалсафа, филология, юридик ва педагогика фанлари бўйича илмий даражалар бўйича диссертациялар асосий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхати (Рўйхатга) киритилган.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатига олинган.
Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
масъулияти чекланган жамият.

Таҳририят манзили:

Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил: scienceproblems.uz@gmail.com

Телеграм канал:

https://t.me/scienceproblems_uz

МУНДАРИЖА

07.00.00 – ТАРИХ ФАНЛАРИ

Фарманова Гулнара Комилевна
МЕТОДЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ НА ТЕРРИТОРИИ САМАРКАНДСКОГО
СОГДА В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВЕКА 9-18

Саидбобоева Гулзора Нематжоновна
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ АРХИВИ ҲУЖЖАТЛАРИДА ГИДРОЭЛЕКТР СТАНЦИЯЛАРИНИНГ
ҚУРИЛИШИГА ДОИР МАЪЛУМОТЛАР (XX АСР 20-ЙИЛЛАРИ ОХИРИ-30-ЙИЛЛАР
БОШИ) 19-26

Ахмедов Шахзод Фарход ўғли
МУСТАҚИЛЛИККА ЭРИШИШ АРАФАСИДА ЎЗБЕКИСТОНДА ЧОРВАЧИЛИКНИНГ
УМУМИЙ ҲОЛАТИ ВА МАВЖУД МУАММОЛАРИ 27-34

Mirsoatova Sayyora Turg'unovna
MARKAZIY FARG'ONA NEOLIT JAMOALARI MADANIYATI HAQIDA MULOHAZALAR 35-39

Янгибоева Дилноза Ўктамовна
МУҲАММАД ШАРИФЖОН МАХДУМ САДРИ ЗИЁНИНГ ИЖТИМОИЙ-СИЁСИЙ
ФАОЛИЯТИ 40-48

Маҳмудов Эркинжон Асқаралиевич
АРАБЛАР ТОМОНДАН ФАРФОНАНИНГ ЗАБТ ЭТИЛИШИ ҲАҚИДАГИ МАЪЛУМОТЛАР ВА
УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ 49-53

Yoriqulov Nasibulla Xoliyorovich
O'ZBEKISTON HUDUDIGA G'ARB ME'MORCHILIK AN'ANALARINING KIRIB KELISHI 54-58

Ergasheva Bahridil G'olibjonovna
IJTIMOIY TARMOQLARDAGI REKLAMALARNING IJTIMOIIY-MA'NAVIY HAYOTGA TA'SIRIGA
DOIR MULOHAZALAR (ETNOSOTSILOGIK TAHLIL) 59-65

Абдухамидов Исломбек Абдухалим ўғли
МЕҲНАТ МИГРАЦИЯСИНИ ЎРГАНИШДА ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЁНДАШУВЛАР 66-74

Boltayeva Moxichehra Jamshid qizi
XORIJIIY INVESTITSIYALARNI JALB QILISH BO'YICHA AMALGA OSHIRILGAN ISHLAR VA
ERISHILGAN KO'RSATKICHLAR (JIZZAX VILOYATI MISOLIDA) 75-80

Кандахаров Анваржон Хасанович, Бабаярова Шахноза Шухратовна
БУХОРО ХОНЛИГИДА АБДУЛЛАХОН II ДАВРИНИНГ ҚУРИЛИШ ИНШООТЛАРИ
ТАРИХИГА БИР НАЗАР 81-86

8.00.00 – ИҚТИСОДИЁТ ФАНЛАРИ

Boltayev Nurali Shiramatovich
AGRAR OLIIY TA'LIM MUASSASALARIDA MALAKALI KADRLAR TAYYORLASHNING
BOSHQARUV SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI 87-93

<i>Дустова Мухайё Худайбердиевна</i> РОСТ, УСТОЙЧИВОСТЬ, ДОХОДНОСТЬ: ЭКОНОМЕТРИКА ФИНАНСОВЫХ ПОТОКОВ НА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ	94-102
<i>Ravshanov Malik Naimovich</i> METHODOLOGY FOR DETERMINING THE NEED FOR ECONOMIC RESOURCES OF THE ROAD TRANSPORT COMPLEX.....	103-108
<i>Xushmuradov Oman Namozovich</i> TIJORAT BANKLARI MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA'MINLASH ISTIQBOLLARI	109-115
<i>Raximjonov Kamronbek Ixomjon o'g'li</i> DAVLAT XARIDLARINI AMALGA OSHIRISHDA KORRUPSIYANI OLDINI OLISH	116-121
09.00.00 - ФАЛСАФА ФАНЛАРИ	
<i>Наврўзова Гулчеҳра Нигматовна</i> АКАДЕМИК ИБРОҶИМ МЎМИНОВ ИЛМИЙ ЖАСОРАТИНИНГ ЯНГИ ҚИРРАСИ	122-128
<i>Talabov Baxriddin Alijanovich</i> KONSTITUTIONIZM DEMOKRATIK RIVOJLANISHNING ASOSI SIFATIDA	129-134
<i>Tajibaev Muxiddin Abdurashidovich</i> JAMIYAT HAYOTIDA SINERGETIK DUNYOQARASH PARADIGMASINI TADQIQ QILISHNING AHAMIYATI	135-140
<i>Солиев Икромжон Комилжонович</i> РАҚАМЛИ ДУНЁДА ИНСОН ҚАДРИ МУАММОСИ: ИЛМИЙ-ФАЛСАФИЙ ТАЛҚИН	141-147
<i>То'хтайев Hakim Primovich</i> TASAVVUF TA'LIMOTLARIDA QADRIYATLAR TRANSFORMATSİYASINING NAMOYON VO'LISH XUSUSIYATLARI	148-153
<i>Уразалиева Гулшада</i> СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИИ «ГЕНДЕР» В СИСТЕМЕ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ	154-160
<i>Гуламова Мавжуда Ташпулатовна</i> ИЖТИМОЙ АХЛОҚ МЕЗОНЛАРИНИ ЎРГАНИЩДА КУМУШХОНАВИЙ ВАСИЯТНОМАЛАРИНИНГ ЎРНИ	161-165
<i>Xoliqov Lazizjon Maxmud o'g'li</i> GLOBAL O'ZGARISHLAR SHAROITIDA O'ZBEKISTONNING IJTIMOIIY-DUNYOVIY DAVLAT SIFATIDAGI MAQOMI (IJTIMOIIY-FALSAFIY TAHLIL)	166-171
<i>Quvonov Sardor Zokirovich</i> MA'NAVIY TARBIYANI SHAKLLANTIRISHDA "MANOQIBI SHAYX XUDOYDOD VALIY" ASARINING AHAMIYATI	172-179
10.00.00 - ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ	

<i>Халметова Меҳрибону Гайратжонова</i> ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДЕТСКОЙ ЛЕКСИКИ В НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ	180-186
<i>Abdijabbor Amanov</i> MURAKKAB SINTAKTIK BUTUNLIKNING MATNNING KATTA BIRLIGI SIFATIDA O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	187-194
<i>Umarova Xurshida Zikiryoixonovna</i> AQSH ADABIYOTIDA PSIXOLOGIK ROMAN TADRIJI	195-203
<i>Odinayev Bekqul Imamqulovich</i> LISONIY SHAXS: TA'RIF, TAHLIL, TALQIN	204-210
<i>Jaloliddin Jo'rayev, Jamoliddin Jo'rayev</i> "DEVONI LUG'ATIT-TURK" VA "GULSHAN UL-ASROR"DAGI QADIMGI TURKIY SO'ZLAR QIYOSI	211-217
<i>Saidov Akmal Azimovich</i> "TARJIMA NAZARIYASI VA AMALIYOTI" YO'NALISHIDA TAHSIL OLAYOTGAN TALABALARDA MADANIYATLARARO MULOQOT KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH	218-224
12.00.00 - ЮРИДИК ФАНЛАР	
<i>Qosimov Botirjon Ma'ruffjon o'g'li</i> SUDYALAR OLIY KENGASHINI SUDYALARNING CHINAKAM HAMJAMIYATI ORGANIGA AYLANTIRISHNING KONSTITUTSIYAVIY MASALALARI	225-231
<i>Жўраев Дилмурот Мухторович</i> МАЪМУРИЙ ВА ОММАВИЙ ҲУҚУҚИЙ МУНОСАБАТЛАРДАН КЕЛИБ ЧИҚАДИГАН НИЗОЛАРНИ СУДДА ҲАЛ ЭТИШДА КЕЛИШУВ ТАРТИБ-ТАОМИЛЛАРИНИ ҚЎЛЛАШГА ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ АЙРИМ МАСАЛАЛАР	232-240
<i>Эшонхонов Камолхон Маматхонович</i> БАНД СОЛИНГАН МУЛКНИ ҚОНУНГА ХИЛОФ РАВИШДА ТАСАРРУФ ЭТИШ ЖИНОЯТИНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШДАГИ АЙРИМ МАСАЛАЛАР.....	241-246
<i>Бўриев Одил Қобилович</i> КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШ – ИНСОН ҚАДРИНИ ЮКСАЛТИРИШ МЕЗОНИДИР	247-253
13.00.00 - ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
<i>Umarzoda Shohruh Azamat o'g'li</i> "ALGORITMIK TILLAR VA DASTURLASH ASOSLARI" FANI MAZMUNI VA O'QITISHNING MAVJUD HOLATI	254-259
<i>Эргашева Гули Исмоил кизи, Инамова Гуллола</i> ЗНАЧИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ ФОНЕТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ В ПРОЦЕССЕ КОММУНИКАЦИИ.....	260-265

<i>Bobomurotov Sirojiddin Mengziyo o'g'li</i> BOSHLANG'ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI VARIANTIV TUSHUNCHALAR ASOSIDA O'QITISHDA SHARQ MUTAFAKKIRLARINING O'RNI	266-271
<i>Xudoyberdiyev G'iyosiddin Baxtiyor o'g'li</i> BOSHLANG'ICH SINFLARDA SOG'LOM TURMUSH TARZINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI	272-277
<i>Ботиров Азизбек</i> РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ: АНАЛИЗ И ПЕРСПЕКТИВЫ	278-283
<i>Эшбеков Сардор Журакулович</i> ЁШЛАРНИ ҲАРБИЙ ВАТАНПАРВАРЛИК РУҲИДА ТАРБИЯЛАШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШИНИГ МУҲИМ ОМИЛИ	284-288
<i>Abdullaeva Feruza Suyunovna</i> KASBIY TERMINOLOGIYANI O'RGATISHDA INTERAKTIV TEXNOLOGIYALARNING O'RNI	289-293
<i>Ortiqov Oybek Rustamovich</i> OLIV TA'LIM MUASSASALARIDA MA'NAVIY-MA'RIFIY ISHLARNING TASHKIL ETILISHI.....	294-298
<i>Erhanova Nasiba Absayitovna</i> MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARINING "TIL VA NUTQ" MARKAZIDA INNOVATSION FAOLIYAT OLIB BORISH	299-303
<i>Robiya Mannopova</i> INNOVATIVE COMPETENCY AS A CORE COMPETENCE OF FOREIGN LANGUAGE TEACHERS.....	304-308
<i>Qodirov Olim Odilovich</i> REFLEKSIV YONDASHUV, UNING MOHIYATI VA KONSEPTUAL ASOSLARI.....	309-314
<i>Xaydarova Mahliyo Xabibullayevna</i> TARBIYA FANINI O'QITISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI.....	315-322
<i>Xasanova Gulsanam Xusanovna</i> IJTIMOIY-MADANIY FAOLIYATDA MAGISTRATURA TALABALARINING TASHKILIY- BOSHQARUV KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH USULLARI	323-328

07.00.00-Тарих фанлари

Маҳмудов Эркинжон Асқаралиевич
ФарДУ Жаҳон тарихи кафедраси
катта ўқитувчиси

АРАБЛАР ТОМОНДАН ФАРҒОНАНИНГ ЗАБТ ЭТИЛИШИ ҲАҚИДАГИ МАЪЛУМОТЛАР ВА УЛАРНИНГ ТАҲЛИЛИ

Аннотация. Мақолада Ўрта Осиёни араблар томонидан эгалланиши тарихини ўрганишда муҳим манба ҳисобланган Абу-л-Аббос Аҳмад ибн Йаҳйо ал-Балозурийнинг “Китоб футуҳ ал-булдон” асари таҳлил этилади. Манбада келтирилган Фарғона тарихига оид маълумотларга асосий эътибор қаратилган. Жумладан, бир қанча Араб халифалигининг ал-Ироқ ва Хуросондаги волийлари даврида водийга амалга оширган ҳарбий юришлар бошқа араб манбаларига қиёсий ўрганиш асосида тадқиқ этилган.

Калит сўзлар: Абу-л-Аббос Аҳмад ибн Йаҳйо ал-Балозурий, “Китоб футуҳ ал-булдон”, Фарғона, ал-Ироқ, Хуросон, Қутайба ибн Муслим, Саид ибн Амр ал-Ҳараший, Муслим ибн Саид, ал-Ашрас.

Mahmudov Erkinjon Askaralievich
Senior lecturer of the Department of
World History of Fergana State University

INFORMATION ABOUT THE CONQUEST OF FERGHANA BY THE ARABS AND THEIR ANALYSIS

Abstract. The article analyzes Abu-l-‘Abbas Ahmad ibn Yahya Al-Balozuri's “Kitab Futuh Al-Buldon”, considered an important source in the study of the history of the Arab occupation of Central Asia. The main attention is paid to the references to the history of Fergana, which are presented in the source. In particular, the military campaigns that a number of Arab caliphates undertook in the valley under their Wali in al-‘Iraq and Khurasan were researched on the basis of comparative study to other Arab sources.

Keywords and phrases: Abu-l-‘Abbas Ahmad ibn Yahya Al-Balozuri, “Kitab Futuh Al-Buldon”, Fergana, al-‘Iraq, Khurasan, Qutayba Ibn Muslim, sa'id ibn ‘Amr al-Harashiy, Muslim Ibn Sa'id, Al-Ashras.

Маҳмудов Эркинджон Асқаралиевич
Старший преподаватель кафедры всеобщей истории
Ферганского государственного университета

СВЕДЕНИЯ О ЗАВОЕВАНИИ ФЕРГАНЫ АРАБАМИ И ИХ АНАЛИЗ

Аннотация. В статье анализируется “Китаб футуҳ аль-бульдон” Абу-л-Аббаса Ахмада ибн Яхья Аль-Балазури, который считается важным источником в изучении истории арабского завоевания Средней Азии. Основное внимание уделяется информации по истории Ферганы, представленной в источнике. В частности, военные походы нескольких арабских халифатов в долину во время их правления в Аль-Ираке и Хорасане были исследованы на основе сравнительного изучения других арабских источников.

Ключевые слова: Абу-л-Аббас Ахмад ибн Яхья аль-балазури, “Китаб футуҳ аль-бульдон”, Фергана, аль-Ирак, Хорасан, Кутайба ибн Муслим, Саид ибн Амр аль-Харашии, Муслим ибн Саид, Аль-ашрас.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SP1342V3I10Y2023N06>

Кириш. VII асрнинг ўрталаридан бошлаб Араб халифалиги Хуросон ва Мовароуннаҳрни истило қилиш мақсадида ҳарбий юришлар бошлади. Мовароуннаҳр – Мовароуннаҳр араб тилида “дарё ортидаги [ер]” маъносини билдиради. VII асрдан сўнг Амударёдан шимолда, яъни Араб халифалиги таркибига кирувчи Ўрта Осиёда жойлашган ерлар шундай ном билан аталган. Ўрта асрларда бу номнинг форсча Вароруд шакли ҳам ишлатилган бўлиб, Тоҳирийлар даврида (IX) бу ном ҳудудий жиҳатдан Хуросон вилоятининг давоми ва ал-Машриқ номли “маъмур ер” (“руб’ маскун”)нинг бир қисми сифатида тушунилган. Сомонийлар ҳукмронлиги бошланганда (IX аср охири) эса Мовароуннаҳр алоҳида маъмурий бирлик ҳисобланиб, X асрдан бошлаб унга Хуросон ҳам қарашли бўлган. Ҳокимият Қорахонийлар қўлига ўтгандан кейин Мовароуннаҳр Туркистон номи билан ҳам аталган бўлиб, бу ном остида Араб халифалиги таркибига кирган қадимги Туркистон ерлари назарда тутилган.[13]

Хуросон – Ўрта Осиёнинг жануби-ғарби ва Эроннинг шимоли-шарқида жойлашган тарихий вилоят. Унинг номи паҳлавий тилида *xwrasan* — “куёшнинг чиқиш ери”, “шарқ” маъносини билдиради. Сосонийлар даврида Хуросон Эроннинг шимоли-шарқидаги алоҳида маъмурий бирликни ташкил этган бўлиб, унда Бахл (Балх), Марв, Харе(в) (Хирот), Гушан(г), Тос (Тус), Нев-Шахпур (Нишопур), Каен, Дахистон, Комиш каби шаҳар ва вилоятлар бўлган. Хуросон ҳукмдори испахбад деб аталган.[14]

Араблар босқини бу ҳудудларда яшаётган халқлар учун оғир синов бўлди. Кучли душманга юзма-юз келган маҳаллий ҳукмдорлар босқинчиларга қарши курашда бири-бирдан ёрдам олишга, ғанимларга қарши ягона коалиция тузишга ҳаракат қилдилар. VII асрнинг ўрталари ва иккинчи ярмида истилочилар ҳужумига дучор бўлган Сосонийлар давлати ва Суғд ҳукмдорларининг даъвати билан Фарғона подшолари ҳам қарши жангларда иштирок эта бошладилар.

Фарғона водийсига арабларнинг кириб келиши Қутайба ибн Муслим томонидан 713–715 йилларда амалга оширилган ҳарбий юришлардан бир неча ўн йил олдин содир бўлганлиги тарихий манбалардаги маълумотлар орқали бизгача етиб келган. Арабларнинг VII аср биринчи ярмида ва ундан кейинги даврларда Фарғонага босқинлари бу ерда сиёсий инқироз авжига чиққан вақтга тўғри келади.

Араб халифалиги даврида Осиёнинг катта қисми араблар ҳамда уларнинг ёрдамчилари бўлган форслар томонидан эгалланади. Ўрта Осиёнинг энг кеч араблар томонидан эгалланган ҳудуди Фарғона водийси ҳисобланади. Фарғонанинг нисбатан кеч эгалланишининг турли сабаблари бор. Аввало, водийнинг қулай географик жойлашуви арабларга қарши курашда шарқдаги кўплаб қабилалар ҳамда хитойликлардан кўмак олишига қўл келади. Шунинг учун араблар бирнеча ўн йиллар мобайнида Фарғонага гоҳ ғолибона, гоҳида эса омадсиз ҳарбий юришлар ташкил этишган. Ушбу ҳарбий юришларнинг тарихини ўрганишда араб тили манбалар [1-9], жумладан Абу-л-ЪАббос Аҳмад ибн Яҳё ал-Балозурийнинг “Китоб футуҳ ал-булдон” асари асосий ўрин тутади.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Балазурий IX асрда яшаган тарихчи ва географ олим, мусулмон тарихчиларининг дастлабки ҳисобланган Мадоинийнинг шогирдидир. Унинг биз учун энг муҳим асари “Китоб футуҳ ал-булдон” Араб халифалигининг Ўрта Осиё, жумладан, Фарғона водийсига бир аср давомидаги истилочилик юришлари тарихини ўрганиш бўйича асосий манбалардан бири

ҳисобланади. Асарнинг араб тилидаги танқидий матни де Гуге томонидан Лейденда 1866 йилда нашр этилган [11: 1376]. “Китоб футуҳ ал-булдон”нинг Хуросон истилоси қисми тожикистонлик олим Г.Гоипов, Ш.Закиров [12: 10: 123-235] томонидан рус ва Ш.Камолиддин томонидан ўзбек тилига таржима қилинган [1]. Мазкур асарда Фарғона тўғрисида маълумотлар кам бўлсада, аммо маҳаллий манбалар йўқлиги сабаб ушбу маълумотлар ҳам тадқиқот учун аҳамиятлидир. Унда келтирилган маълумотларни бошқа манбалар билан қиёсий тарзда солиштириб фойдаланиш мумкин.

Натижалар ва муҳокама. Манбада Фарғонанинг араблар томонидан эгалланиши тўғрисида қуйидаги маълумотларни ўқишимиз мумкин: Дедилар: Кейин ал-Ҳажжож Қутайба ибн Муслим ал-Боҳилийни Хуросонга [волий] этиб тайинлади.

[Кейин] Қутайба Марвга кетди ва укаси Солиҳни [қўшин билан] Мовароуннаҳрда қолдирди. Солиҳ Фарғона [вилояти]даги Косон ва Ураштни фатҳ этди. Наср ибн Сайёр у билан бирга унинг қўшинида эди. У Фарғонадаги ...харни фатҳ этди, [кейин] у Хишкатни фатҳ этди. Бу [Фарғона]нинг қадимги пойтахти эди. Косон ва Урашт аҳолиси [арабларга қарши] қўзғолон кўтарди ва уларни марҳум *амир ал-муъминин* ал-Мунтасир биллоҳ халифалиги [даври]да охирги бўлиб Нуҳ ибн Асад фатҳ этди.

У [яна] деди: [Қутайба] Байканд, Киш, Насаф ва аш-Шошни фатҳ этди ва Фарғонага юриш қилиб, унинг бир қисмини фатҳ этди. [Кейин] у ас-Суғд ва Ушрусанага юриш қилди [1: 33-36]. Ушбу таржимада арабларнинг VIII аср бошларида Фарғонага амалга оширилган муҳим ҳарбий юриши тасвирланган. Аммо арабларнинг бу юриши худудни халифалик таркибига қўшиб олиш эма, балки ҳарбий ўлжалар мақсадида амалга оширилган. Чунки орадан тахминан 2 йил ўтгач Қутайбанинг шахсан ўзи водийга бостириб келади ҳамда унинг катта қисмини забт этади.

Фарғонани тўлалигича халифаликка бўйсундириш Қутайбага насиб этмайди. У 715 йилда Фарғонада араб аскарлари томонидан ўлдирилади. Бу ҳақда Балозурий шундай ҳикоя қилади: [Лекин шунга қарамай], Ваки' ибн Ҳассон Қутайбанинг чодир томон юрди. [Одамлар] унга қўшилдилар. Қутайба ўзининг оиласи ва унга содиқ қолган одамлар билан [бирга ўтирган] эди. Унинг укаси Солиҳ ўзининг ғуломига деди: “Менга камонимни бер”. Кимдир унга [бошини] чайқаб: “Бу кун камон [ишлатадиган] кун эмас”, деди. [Шу вақт] *дабба* қабиласидан [бўлган бир] одам [Солиҳ]га ўқ отиб, унинг кўксини яралади. У йиқилди. Уни чодирга олиб кирдилар ва у жон берди. Қутайба унинг боши устида [эди]. Қутайба *ғажамлар* [қўшини]га бошчилик қилган Ҳайёнга [тинмай]: “Ҳужум қил”, дер эди, у [эса]: “Ҳали эрта”, деб жавоб берар эди. [Шу вақт] *ғажамлар* арабларга ҳужум қилдилар. Ҳайён [уларга] деди: “Эй, *ғажамлар*! Нега сизлар Қутайба учун ўзларингни ўлдирияпсизлар? Унинг сизларга яхшилаб келтирган кулфатлари учунми?» [Ҳайён] улар билан [бирга] *тамим* қабиласи [томон]га ўтди. Одамлар [орасида] ғулғула [бошланди]. Қутайба билан [фақат] унинг ака-укалари, оиласи аъзолари ва ас-Суғд подшоҳларининг ўғилларидан бир нечтаси қолиб, уни [оғир дамда] тарк этишни истамадилар. Чодирнинг [ён] арқонлари ва [чодир] томининг арқонлари қирқилди, [чодирнинг томи] Қутайбанинг устига тушди, [чодир] томининг устуни [эса унинг] бошига тушиб, уни ўлдирди. Абдуллоҳ ибн Алвон унинг бошини [танасидан] жудо қилди.

[Баъзи] одамлар, улар [жумласи]да Ҳишом ибн ал-Калбий [ҳам шундай] дедилар: [Одамлар Қутайба] нинг чодирга [бостириб] кирдилар, [кейин] уни Жаҳм ибн Заҳр ал-Жуъфий ўлдирди, Саъд ибн Мажд уни [қилич билан] урди, Ибн Ёлвон [эса] унинг бошини [танасидан] жудо қилди.

Дедилар: [Қутайба] билан [бирга яна бир қанча] одамлар – унинг ака-укалари, оиласи аъзолари ва ас-Саммў [исмли] хотини [ҳам] қатл этилдилар. [Фақат] Дирор ибн Муслим омон қолди, *тамим* қабиласи [одамлари] унга шафқат қилдилар.

[Кейин] *ал-азд* [қабиласининг одамлари] Қутайбанинг бошини ва унинг узугини олдилар. Қутайбанинг бошини Вакиъга келтирдилар. [Вакиъ] уни Салит ибн Атийя ал-Ҳанафий билан Сулаймон [ибн Абд ал-Малик]га юборди.

Одамлар *боҳила* [қабиласи] ни талон-тарож қилмоқчи бўлдилар, [лекин бошқалар уларни] бундан қайтардилар.

Вакиъ Абу Мижлаз Лоҳиқ ибн Ҳумайдга уни Марвга [ҳоким] этиб тайинлаш ҳақида [мактуб] ёзди. [Лоҳиқ] буни қабул қилди, одамлар [ҳам] бунга рози бўлдилар.

Қутайба ўлдирилган вақтда 55 ёшда эди [1: 39-40].

Асарда Муслим ибн Саъиднинг Фарғонага амалга оширган омадсиз юриши ҳам ҳикоя қилинади. Жумладан: ал-Ироқга [Шу вақт] Ҳишом Холид ибн Абдуллоҳ ал-Қасрийни ал-Ироқга [волий] этиб тайинлади. [Холид эса] укаси Асад ибн Абдуллоҳни Хуросонга волий этиб тайинлади. Муслим ибн Саъид бу [хабар]ни эшитиб, [Марвдан] кетди ва Фарғонага келди. [Муслим] унинг бош шахрини эгаллаб, [у ерда] дарахтларни кесди ва иморатларни бузди. Турк хоқони қўшини билан унга қарши юриш қилди. [Муслим] Фарғонадан [зудлик билан] кетиб, бир кунда уч *марҳала* [масофа]ни босиб ўтди ва унинг отлари ҳолдан тойди. Турклар [келиб], унинг қўшинини йўқ қилдилар. Шоирлардан бири [бу ҳақида] деди:

Сен биз билан [вазифангдан] четлатилишингдан кўрқиб юриш қилдинг, [чунки сен] бош кўтарган эдинг.

[Лекин] сен ўзининг ғурурини [сенга] кўрсатган дунё қутула олмадинг [1:312]. Бундан кўринадики Муслим ибн Саъид ўз лавозимини сақлаб қолиш мақсадида водийга ғолибона юриш қилган. Аммо унинг режаси амалга ошмади ва бу арабларга қимматга тушди.

Асарнинг халифа ал Маъмунга бағишланган қисмида муаллиф Фарғонанинг тўлиқ эгалланиш жараёни ҳақида маълумот беради. Жумладан: Дедилар: *амир ал-муъминин* ал Маъмун халифа бўлганда, ас-Суғд ва Ушрусанага, [шунингдек], унга қарши кўзғолон кўтарган Фарғона аҳлига қарши қўшин юборди. У Хуросонда турган даврида [ҳам], ундан кейин [ҳам] уларга қарши [тўхтовсиз] урушлар ва юришлар олиб борди. [ал-Маъмун] уларга [қарши] отлик [қўшин]ларни юборганда, уларни ислом [дини] қабул этишга, итоат қилишга даъват этар ва уларни [бойликлар билан] қизиқтириб, [мактублар ҳам] ёзар эди [1: 340]. Бу маълумотлардан кўринадики, IX аср бошларида ҳам араблар томонидан бўйсундирилган Ўрта Осиёнинг қолган ҳудудлари қаторида Фарғона маърифатли халифа сифатида таърифланган ал Маъмунга қарши исён кўтаради. Ал Маъмун эса уларни фақат қурол кучи билан эмас, балки дипломатик йўллار билан ҳам тинчлантиришга уринади.

Балозурий ўз асарининг ал-Муътасим тарихига бағишланган қисмида муҳим маълумот бериб ўтади унда: Кейин ал-Муътасим биллоҳ халифа бўлди. У ҳам худди шундай [қилар] эди. Ҳатто [шундай бўлдики], [энди] унинг қўшинининг кўпчилик қисмини суғдлар, фарғоналиклар, ушрусаналиклар, шошликлар ва бошқалардан [иборат] Мовароуннаҳр аҳли ташкил этди. Уларнинг подшоҳлари унинг олдига [кўп] келар эдилар ва у ерлардаги аҳоли орасида ислом ғалаба қилди. У мамлакат аҳли [энди] орқа томондаги туркларга [қарши ўзлари] юриш қила бошладилар.

Абдуллоҳ ибн Тоҳир ўғли Тоҳир ибн Абдуллоҳни ғузлар мамлакатига юриш [қилиш учун] юборди. [Тоҳир] ундан олдин ҳали [араблардан] ҳеч кимнинг [оёғи]

етмаган ерларни фатҳ этди. Менга ал-Умарий, [у эса] ал-Ҳайсам ибн Адий [сўзи]дан, [у эса] Ибн Айёш [сўзи]дан гапириб бердики, Қутайба арабларни Мовароуннаҳрга кўчириб келтирди, уларни ҳатто Фарғона ва аш-Шош ерларига [ҳам] жойлаштирди [1: 347]. Ушбу маълумотлардан хулоса қилсак, араблар халифа ал-Муътасим даврида Ўрта Осиёни тўлиғича бўйсундириб, уларнинг маҳаллий аҳолиси ўзларининг хизматларига олишни бошлашади. Шунингдек, маҳаллий аҳоли устидан ўз сиёсатлари юргизишни осонлаштириш мақсадида Ўрта Осиёга араб қабилаларини жойлаштришадилар.

Хулоса. Хулоса қилиб айтганда, Араб халифалиги бошқаруви даврида Фарғонада юз берган сиёсий жараёнларни ўрганишда Балозурий асарида қимматли манбалар сирасига киради. Унда келтирилган Фарғонани эгалланиши, Қутайбанинг водийда ўлдирилиши ва бошқа маълумотлар тарихимизни тиклашда муҳим ўрин тутаяди.

Адабиётлар/Литература/References:

1. Абу-л-Аббос Аҳмад ибн Йаҳйо ал-Балозурий. Футуҳ ал-булдон. Хуросоннинг фатҳ этилиши / Сўз боши, араб тилидан таржима, шарҳлар, изоҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ш.Камолиддин. Фарғона: Classik, 2022.
2. Абу Умар Халифа ибн Хаййот ал-Лайсий ал-Усфурий. Тарих Халифа ибн Хаййот / Акрам Зийо ал-Умарий нашри. Димашқ – Байрут: Дор ал-Қалам – Му’ассасат ар-Рисола, 1397/1977 ([http:// www.shamela.ws](http://www.shamela.ws)).
3. Абу Ҳанифа Аҳмад ибн Довуд ад-Динаварий. ал-Ахбор ат-Тивол / Жамол ад-Дин аш-Шийол ва Абд ал-Муним Омир нашри. ал-Қоҳира, 1960.
4. Аҳмад ибн Абу Йақуб ибн Жафар ибн Ваҳб ибн Водиҳ ал-Котиб ал-Аббосий ал-маъруф би-л-Йақубий. Тарих / Байрут: Дор Содир (<http://www.shamela.ws>)
5. Абу Муҳаммад Аҳмад ибн Асам ал-Куфий. Китоб ал-Футуҳ / Али Ширий нашри. 8 жилдлик. Байрут: Дор ал-Адво, 1411/1991.
6. Abu Djafar Mohammed ibn Djarir at-Tabari, Annales / Ed. M.J. de Goeje, I – III series. Lugduni Batavorum: E.J.Brill, 1964.
7. Abu Muhammad Ahmad ibn A'tham al-Kufi. Kitab al-Futuh / Ed. by Sayyid Abdul Wahab Bukhari (First Edition). I – VIII volumes. Hyder- abad: Osmaniya University, 1388 1390 – 1390/1968 – 1970.
8. Ahmad ibn Abi Jakub ibn Wadhah al-Katib al-Jakubi. Kitab al-Buldan / Ed. M.J. de Goeje. BGA, pars 7. Lugduni Batavorum: E.J.Brill, 1967, p. 231 – 273.
9. Motahhar ben Tahir el-Maqdisi. Le Livre de la Création et de l’Histoire attribué a Abou-Zéid Ahmed ben Sahl el-Balkhi / Publié et traduit d’après le Manuscrit de Constantinople par M.Cl. Huart. Tome Sixième. Paris: Editions Ernest Leroux, 1919.
10. Ал-Балазури. Китаб футуҳ ал-булдан (Книга завоевание стран) / Пер. Ш.Закирова // Материалы по этнической истории тюркских народов Центральной Азии. – Ташкент: Фан, 2003. – С. 154–218.
11. Al-Balazuri. Liber expugnationis regionum, auctore Imamo Ahmed ibn Jahja ibn Djabir al-Belol, quem a codice Leidensi et codice Musei Britannici ed. M.J.de Goeje, Lungduni Batavorum, 1866. – 1376 p.
12. Ал-Балазури, Аҳмед ибн Йаҳйа ибн Джабир. Завоевание Хорасана (извлечение из сочинения «Футуҳ ал-Булдан») Перевод с арабского языка, введение, комментарии и указатели Г.Гоипова. – Душанбе: Дониш, 1987. – 111с.
13. Ибн ал-Асир. Торнберг. VII: 182; IX: 65., Китоб сурат ул-ард. – Б. 94–95.
14. Markwart. 1931. – P. 8–12.

SCIENCEPROBLEMS.UZ

ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

№ 10 (3) – 2023

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари электрон журнали 2020 йил 6 август куни 1368-сонли гувоҳнома билан давлат рўйхатиغا олинган.

Муассис: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” масъулияти чекланган жамияти

Таҳририят манзили:

100070. Тошкент шаҳри, Яккасарой тумани, Кичик Бешёғоч кўчаси, 70/10-уй. Электрон манзил:

scienceproblems.uz@gmail.com

Боғланиш учун телефонлар:

(99) 602-09-84 (telegram).